

DOROTA WEREDA* – SIEDLCE
DZIANIS LISEICHYKAU** – WILNO

KULT IKONY W NOWYM ŚWIERŻENIU W XVII I XVIII WIEKU – POMIĘDZY PRAGMATYZMEM A PROTEKCJĄ RADZIWIŁŁÓW¹

WORSHIP OF THE ICON IN NOWY ŚWIERŻEŃ IN THE 17TH AND 18TH CENTURIES – BETWEEN PRAGMATISM AND THE PATRONAGE OF THE RADZIWIŁŁ FAMILY

Abstract

The article presents the history of icon worship in the Unitarian Orthodox church in the Radziwiłł-owned village of Nowy Świerżeń (present-day Novy Sverzhen) in the 17th–18th centuries. The history of the worship is analysed in the context of the influence on its development of the representatives of the Radziwiłł family. In order to animate the cult and provide pastoral care to arriving pilgrims, like at the Marian worship site in Żyrowice, Prince Aleksander Ludwik Radziwiłł planned to bring the Basilian Order to the village in 1652. The foundation was finalised as late as 1740. Many pilgrims came to Świerżeń to experience miraculous healings. As a token of gratitude, they placed votive offerings next to the icon. Reports of miracles were recorded in *Księga Cudów* (*The Book of Miracles*), the first edition of which was published in 1650, and a second edition, supplemented with information on more miracles, in 1750. The Marian devotion centre in Nowy Świerżeń remained an important place of worship for the local community in the modern era. It has not received more than local publicity, the

* Dorota Wereda – dr hab. historii, prof. UwS, Instytut Historii, Uniwersytet w Siedlcach
e-mail: weredad@interia.pl
<https://orcid.org/0000-0003-1084-2212>

** Dzianis Liseichykau – dr historii, European Humanities University, Vilnius (Lithuania)
e-mail: dzianisliseichykau1979@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0003-4151-0007>

¹ Artykuł został przygotowany jako rezultat badań prowadzonych w ramach projektu finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki, Polska nr 2020/39/B/HS3/012322020/39/B/HS3/01232.

reasons for which were complex. The worship of the icon of the Mother of God in the Świerżeń Orthodox Church was initiated at a time when many other places of Marian devotion had a long tradition, and others had already gained fame. This condition was also influenced by the Radziwiłłs' insufficient support for the promotion of the cult of the Virgin Mary in the image in Nowy Świerżeń.

Keywords: Uniate Church; Lithuanian province of the Basilians; Marian devotion; religious culture; Grand Duchy of Lithuania; Basilians; Radziwiłłs; Novy Sverzhen

Translated by Marek Robak-Sobolewski

Streszczenie

Artykuł prezentuje dzieje kultu ikony w cerkwi unickiej w będącej własnością Radziwiłłów miejscowości Nowy Świerżeń w XVII-XVIII wieku. Dzieje kultu są analizowane w kontekście wpływu na jego rozwój przedstawicieli rodu Radziwiłłów. W celu animacji kultu i zapewnienia opieki duszpasterskiej przybywającym pielgrzymom, podobnie jak w miejscu kultu maryjnego w Żyrowicach, książę Aleksander Ludwik Radziwiłł w 1652 roku planował sprowadzanie do miejscowości zakonu bazylianów. Fundacja została zrealizowana dopiero w 1740 roku. Do Świerżenia przybywało wielu pątników doświadczających tu uzdrowień. Jako dowód wdzięczności umieszczali przy ikonie wota. Relacje o cudach były rejestrowane w *Księdze cudów*, której pierwsze wydanie zostało opublikowane w 1650 roku, a drugie, uzupełnione o informacje o kolejnych cudach, w 1750 roku. Ośrodek kultu maryjnego w Nowym Świerżeniu w epoce nowożytnej pozostał ważnym miejscem kultu dla społeczności lokalnej. Nie uzyskał rozgłosu ponadlokalnego. Przyczyny tego stanu były złożone. Kult ikony Matki Bożej w cerkwi świerżeńskiej został zapoczątkowany w czasie, kiedy wiele innych miejsc kultu maryjnego posiadało długą tradycję, a inne zyskały już rozgłos. Na ten stan wpłynęło również zbyt małe wsparcie Radziwiłłów promocji kultu Matki Boskiej w zizerunku w Nowym Świeżeniu.

Słowa kluczowe: Cerkiew unicka; litewska prowincja bazylianów; kult maryjny; kultura religijna; Wielkie Księstwo Litewskie; bazylianie; Radziwiłłowie; Nowy Świerżeń

Ważnym aspektem kultury religijnej w państwie polsko-litewskim w epoce nowożytnej był kult maryjny. Podejmowane w ostatnim półwieczu badania interdyscyplinarne kultu maryjnego wskazują na jego wiele kontekstów pozwalających na poznanie nowych wymiarów funkcjonowania społeczeństwa epoki nowożytnej².

² A. Witkowska, J. Nastalska, *Ku ozdobie i obronie Rzeczypospolitej. Maryjne miejsca święte w drukach staropolskich*, Lublin 2013; T. Dywan, *Kształtowanie kultury prowincjonalnej w katolickich sanktuariach maryjnych na kresach południowo-wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, Łódź 2014; T. Wiślicz, „Miejsca cudowne” w Małopolsce w XVI-XVIII wieku, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 47 (1999) nr 3-4, s. 335-348; P. Chomik, *Kult ikon Matki Bożej w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI-XVIII wieku*, Białystok 2003; A. Bosiacka, *Religijność na Podlasiu*

Jednym z ok. 400 ośrodków kultu maryjnego w dawnej Rzeczypospolitej był Nowy Świerżeń. W XVII-XVIII wieku miasto stanowiło własność Radziwiłłów. Artykuł przedstawia dzieje miejsca kultu i wpływ na jego rozwój tej magnackiej rodziny. W dotychczasowych badaniach fundacji Radziwiłłów Nowy Świerżeń pozostawał poza zainteresowaniem badaczy³. Monograficzna analiza uwarunkowań rozwoju jednego z wielu ośrodków kultu religijnego wpisuje się w nurt tematów zainspirowanych problemami historii badanymi przez pryzmat antropologii, historii kultury, przeobrażeń mentalności i systemu wartości. Uzupełnia dotychczasowy stan badań i jest ważnym głosem do „mapowania” zjawisk kulturowych, obyczajowych, praktyk religijnych mieszkańców ziem państwa polsko-litewskiego. Wartość poznawczą pracy wzbogaca opis zjawisk w kontekście procesów historycznych dokonujących się w społeczności zróżnicowanej obrządkowo – wiernych Cerkwi unickiej i Kościoła rzymskokatolickiego. Dzieje kultu wizerunku Matki Bożej z Nowego Świerżenia będą analizowane w kontekście wpływu na jego rozwój przedstawicieli rodu Radziwiłłów.

Miasto i parafia

Nowy Świerżeń w epoce nowożytnej był miastem leżącym w województwie nowogrodzkim nad rzeką Niemen, pełniącym funkcję ważnego ośrodka logistycznego, w którym rozpoczynała się jedna z głównych tras transportowych do Królewca (Königsberg). W Świerżeniu był usytuowany pierwszy na rzece port i przystań do składowania towarów i obsługi statków rzecznych. Od tego odcinka rzeka stała się spławna. Osada Świerżeń już w XV wieku była centrum powiatu i siedzibą parafii. W połowie XVI wieku była podzielona na dwie części – starą, która powstała we wsi, zaczęto nazywać Starym Świerżeniem, a część, która powstała wokół nowego miasteczka, nazwano Nowy Świerżeń. W drugiej połowie XVI wieku, po przeciwnej stronie Niemna, naprzeciw miasta, znajdował się także zamek Świerżeń⁴.

w świetle ksiąg cudów z XVI-XVIII wieku, Warszawa 2007; J.J. Błoński, „Zwycięstwo sławnej cudami w swoich obrazach...”: tradycje o cudownych ocaleniach miast południowo-wschodniej Rzeczypospolitej w czasie powstania Chmielnickiego, Toruń 2022; Sz.M. Wilk, Kultury pątnicze na terenie łacińskiej i unickiej diecezji chełmskiej w XVI-XVIII wieku w świetle ksiąg cudów, Rzeszów 2023 [kps].

³ J. Pietrzak, *Księżna dobrodziejka: Katarzyna z Sobieskich Radziwiłłowa (1634-1694)*, Warszawa 2016; W. Karkucińska, *Anna z Sanguszków Radziwiłłowa (1676-1746): działalność gospodarcza i mecenat*, Warszawa 2000; K. Stojek-Sawicka, *Fundacje dewocyjne Radziwiłłów nieświeskich w XVIII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 55 (2007) nr 1, s. 33-49; też, „Pro remedio animae”: fundacje mszalne Radziwiłłów nieświeskich w XVIII wieku, „Przegląd Historyczny”, 99 (2008) nr 3, s. 411-427; też, *Sakralne fundacje Radziwiłłów w XVIII w.*, w: *Czasy nowożytne: studia poświęcone pamięci prof. Władysława Eugeniusza Czaplińskiego w 100. rocznicę urodzin*, red. K. Matwijowski, Wrocław 2005, s. 163-177.

⁴ Nacyânal'ny gîstaryчны музей Рэспублікі Беларус', KP 44686/2. List dworzanina Jego Królewskiej Mości Michała Dziewoczki i namiestnika miasta Stanisława Banieckiego na objęcie w posiadanie majątków Świerżenia i pałacu Kowalejszczyna w powiecie nowogrodzkim przez nadwornego marszałka Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła 14.05.1578, s. 242; *Lietuvos Metrika (1479-1491): užrašymų knyga 4*, parengė L. Anuzyte, Vilnius, 2004, s. 115.

W 1578 roku majątek Świerżeń przeszedł w posiadanie Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki”⁵. W nowo utworzonym mieście została wybudowana dla społeczności prawosławnej cerkiew parafialna. Inwentarz miasta z 11 października 1569 roku wzmiankuje cerkiew Świętej Przemysławskiej. Obowiązki duszpasterskie pełnił w niej „pop Charyton”, który posiadał grunt, dający 60 beczek ziarna i 60 wozów siana⁶. Tenże „pop Charyton” miał do dyspozycji pańszczyznę świadczoną z dwóch dymów. Budynek cerkwi był drewniany. 10 września 1592 roku Mikołaj Krzysztof Radziwiłł „Sierotka” podarował cerkwi nowoświerzeńskiej dwie działki gruntu w Świerzeniu oraz pole w Załużu⁷. Wzniesienie cerkwi w Nowym Świerzeniu wpisywało się w szerszy program działań podjętych przez Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierokę” budowy od końca lat 80. XVI wieku w swoich posiadłościach murowanych świątyń. W 1589 roku wzniesiony został kościół w Nowym Świerzeniu, w 1599 roku kościół w Mirze. W miasteczkach zostały pobudowane również murowane cerkwie, których projektantem był najprawdopodobniej Giovanni Bernardoni. Murowane świątynie w Mirze i Nowym Świerzeniu są jednymi z najwcześniejszych znanych przykładów unickiej sakralnej architektury na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego o zlatynizowanej formie⁸.

Mikołaj Krzysztof Radziwiłł „Sierotka” gorliwie wspierał ideę unii w Brześciu i aktywnie udzielał pomocy unitom. Szerzył również unię w swoich dobrach, w których cerkwie i parafie prawosławne stały się unickimi. Radziwiłł wspierał je również finansowo. Na cerkiew w Nowym Świerzeniu, podobnie jak w Nieświeżu i Łachwie, zapisał nowe fundusze. Opiekę nad unitami zalecił również swoim synom⁹.

W pierwszej połowie XVII wieku Radziwiłłowie sposobu animacji życia religijnego upatrywali w stworzeniu ośrodka kultu maryjnego wokół ikony Matki Bożej z cerkwi parafialnej w Nowym Świerzeniu. Najprawdopodobniej niedużych rozmiarów¹⁰, ikona w typie Hodegetrii została umieszczona w cerkwi w pierwszej ćwierci XVII wieku (il. 1). Popularność kultu tego wizerunku mogła wpłynąć na decyzję o wzniesieniu w miasteczku murowanej cerkwi¹¹. W połowie XVII wieku ikona Matki Boskiej Nowoświerzeńskiej przyciągała wielu pielgrzymów. Masowe pielgrzymki rozpoczęły się w latach 40. XVII wieku. Może o tym świadczyć znacz-

⁵ W 1593 roku w usytuowanej na prawym brzegu Niemna części majątku, która w wyniku podziału w 1582 roku przeszła do rodu Słuszków, lokowano kolejne miasto o tej samej nazwie – Świerżeń. W latach 1616-1626, aby uniknąć nieporozumień, ustalono dla tego miasta nazwę Stołpce.

⁶ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), Archiwum Radziwiłłów (dalej: AR), Dz. XXV, sygn. 4292, Inwentarz dworu świerzeńskiego, 1569 r., s. 10v.

⁷ AGAD, AR, Dz. VIII, sygn. 570, Nowy Świerżeń, s. 1.

⁸ T. Kempa, *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka (1549-1616), wojewoda wileński*, Warszawa, 2000, s. 169, 176; T. Bernatowicz, *Początki latynizacji architektury greckokatolickiej na Białorusi: cerkwie w Mirze i Nowym Świerzeniu*, „Roczniki Humanistyczne”, 47 (1999) z. 4, s. 129-142.

⁹ T. Kempa, *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł „Sierotka” a Unia Brzeska*, „Czasy Nowożytnie”, 2 (1997) s. 48, 57.

¹⁰ W świetle opisu z 1879 roku był to 1 arszyn (ok. 68 cm) i 5 werszków (5 x ok. 4,5cm).

¹¹ Chomik, *Kult ikon*, s. 181-182.

ny wzrost liczby wotów. W 1645 roku, w czasie nominacji Jana Dołmackiego na proboszcza w Nowym Świerżeniu, obok ikony znajdowało się 19 srebrnych tablic wotywnych. Po upływie zaledwie kilku lat, 27 lipca 1651 roku było ich już 105¹². Wzrost popularności kultu ikony z cerkwi w Nowym Świerżeniu potwierdza również rejestracja mirakulów. Księga cudów zawierająca opisy 72 zdarzeń, które miały miejsce między 1636 a 1650 rokiem, została zrehabilitowana i opublikowana w 1650 roku przez duchownego z parafii obrządku łacińskiego z Nowego Świerżenia, kanonika smoleńskiego Piotra Wagnera Dungowskiego¹³.

Il. 1. Kopia ikony Matki Bożej z cerkwi parafialnej w Nowym Świerżeniu, fot. z [Dungowski Piotr Wagner]: *Pełnia Piękney jak Xiężyc, łask promieniami światu Przyświecaiąca* [...], Nieśwież 1754

¹² AGAD, AR, Dz. VIII, sygn. 570, Nowy Świerżeń, s. 9-11v.

¹³ P.W. Dungowski, *Pełnia albo pełność dobrodzieystw Matki Boskiej w Obrazie Swierzeńskim*, [b.m.d.] 1650.

Radziwiłłowie w celu rozwoju miejsca pielgrzymkowego zaplanowali powierzenie prowadzenia parafii w Nowym Świerżeniu najskuteczniejszym w rozpowszechnianiu kultu w powstających sanktuariach zgromadzeniom zakonnym. Prawdopodobnie rozważano przekazanie prowadzenia pracy duszpasterskiej zakonowi dominikanów, który obok bernardynów wyróżniał się aktywnością w prowadzeniu miejsc kultu maryjnego. Zakonnicy posiadali kompetencje do organizacji pracy duszpasterskiej, promocji miejsca kultu Matki Bożej oraz kontroli zgodności praktyk religijnych z doktryną katolicką¹⁴. W 1650 roku posługę duszpasterską w unickiej parafii w Nowym Świerżeniu razem z unickim swiaszczennikiem pełnił dominikanin Grzegorz Szteynberger, który posiadał status rezydenta¹⁵. Być może prowadził pracę duszpasterską wśród pielgrzymów obrządku łacińskiego.

Fundacja bazylianów

Unici oczekiwali opieki duszpasterskiej w obrządku greckokatolickim, którą w Cerkwi unickiej najskuteczniej zapewniał zakon bazylianów. Ich zaangażowanie w szerzenie kultu Matki Boskiej w Żyrowicach mogło być dla Radziwiłłów inspiracją do podjęcia decyzji o fundacji klasztoru bazylianów. Zakon podczas kongregacji w Mińsku w październiku 1652 roku przyjął fundację męskiego monasteru przy cerkwi Zaśnięcia NMP, która miała się urzeczywistnić dzięki staraniom ówczesnego marszałka wielkiego litewskiego Aleksandra Ludwika Radziwiłła (1594-1654), najmłodszego syna Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki”. Fundusz zapewniał obsadę klasztoru – w liczbie 6 mnichów, a nawet wskazana została kandydatura przełożonego. Funkcję tę miał pełnić Teodor Chocianowski¹⁶. Książę prawdopodobnie nie zdążył zrealizować fundacji. W 1652 roku udał się w podróż do Włoch, gdzie w 1654 roku zmarł¹⁷. W tym czasie również zakon przeżywał kryzys. Najazd wojsk rosyjskich i kozackich zmusił bazylianów do opuszczenia części klasztorów, wielu mnichów zbiegło poza granice Rzeczypospolitej.

¹⁴ Dywan, *Kształtowanie kultury*, s. 90.

¹⁵ [P.W. Dungowski]: *Pełnia Pięknej jak Xiężyc, łask promieniami światu Przyświecająca. Albo Pełność nieograniczonych dobrodziei Matki Boskiej w Obrazie Świerżeńskim z dawna Cudami słynącej, niegdyś przez [...] Kanonika Smoleń. Plebana Świerzn. Świata pokazana; teraz z przydatkiem Drugiej Części z różnych Autentycznych dokumentów zebraney. Jaśnie Oświeconemu Xiążęciu Jegomości Michałowi Kazimierzowi Radziwiłłowi Na Olyce, Nieswiżu y S. Państw: Rzym: Xiążęciu, Hrabi na Mirze. Krożach, Szydłowcu, Dubinkach, etc. etc. Wojewodzie Wileńsk: Hetmanowi W. W. X. Litt. Ofiarowana Y dla pomnożenia Honoru Matki Boskiej, dla zachęcenia do powinno ku Jey Nabożeństwa, za dozwoleń Starszych powtore do druku podana, Nieśwież 1754. Kopia starodruku znajduje się w zbiorze dokumentów opublikowanych przez Bibliotekę Uniwersytetu w Wilnie „Kolekcja unii”, https://kolekcijos.biblioteka.vu.lt/objects/VUB01_001194327#00001 (dostęp: 30.07.2024); reprint: *Society and Religion in the Grand Duch of Lithuania: A Reprint of the 1754 Nieśwież Edition of Pełnia Pięknej Jak Księżyc. Łask Promieniami Świata Przyświecająca*, wyd. M. Siekierski, Palo Alto, Berkeley 1985, s. 75-76 [numeracja stron w przypisach pochodzi z reprintu].*

¹⁶ *Arheografičeskij sbornik dokumentov, odnosâsihsâ k istorii Severozapadnoj Rusi, izdavaemyj pri Upravlennii Vilenskago Učebnago Okruga*, t. 12, Vil'na 1900, s. 51.

¹⁷ J. Jaroszek, *Aleksander Ludwik Radziwiłł*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 30, red. E. Rośtorowski, Wrocław 1987, s. 150-155.

W drugiej połowie XVII wieku kult ikony rozwijał się nadal. Wizytacja z 19 listopada 1680 roku odnotowała 113 tablic srebrnych, a oprócz nich 2 korony srebrne na słynącej cudami ikonie i 67 innych srebrnych wotów (aneks 1)¹⁸. Na początku XVIII wieku kanclerz wielki litewski Karol Stanisław Radziwiłł wznowił próby podjęcia bazylikańskich fundacji w swoich dobrach. 29 września 1705 roku wydał przywilej fundacyjny na założenie i utrzymanie monasteru bazylikańskiego w usytuowanym w powiecie nowogródzkim mieście Mir¹⁹. 27 sierpnia 1709 roku fundacja została przyjęta i zatwierdzona przez zakon podczas kongregacji obradującej w Białej Podlaskiej²⁰.

W Nowym Świerżeniu fundacja bazylianów została zrealizowana dopiero w 1740 roku. Michał Kazimierz Radziwiłł, protokonsultorowi litewskiej prowincji bazylianów Teodozemu Koniaczewskiemu, pełnomocnikowi zakonu, zadeklarował, że fundację klasztoru bazylikańskiego chce doprowadzić do skutku. Fundacja przewidywała środki na utrzymanie dla 4 zakonników. Fundator wyraził nadzieję wprowadzenia do nowo erygowanego klasztoru zakonników na Boże Narodzenie 1740 roku. O doborze przełożonego i obsadzie placówki miał decydować prowincjał litewskiej prowincji bazylianów. Fundator zobowiązał się do zaopatrzenia zakonników w „księgi ruskie” do liturgii i obrzędów cerkiewnych oraz w języku łacińskim i polskim użyteczne do przygotowania kazań i katechizacji. Zapewnił również pomoc w organizacji gospodarstwa klasztornego. Na potrzeby klasztoru przeznaczył naczynia do wyposażenia refektarza oraz kocioł do browaru. Michał Kazimierz Radziwiłł oczekiwał od zakonników odprawienia 3 Mszy tygodniowo: jednej za żyjących członków rodziny fundatorów, kolejnej w intencji zmarłych, trzeciej za dusze niemające żadnego ratunku²¹. Jako priorytetowe zadanie w działalności zakonników Michał Kazimierz Radziwiłł zaplanował prowadzenie placówki oświatowej pełniącej rolę seminarium przygotowującego duchownych do pracy w unickich parafiach w dobrach Radziwiłłów. Zamierzał finansować utrzymanie dla 12 synów duchownych obrządku greckiego z parafii usytuowanych zarówno w Koronie, jak i w Wielkim Księstwie Litewskim²². Inwestycja w placówkę, mającą na celu podniesienie poziomu oświaty i przeznaczenie na ten cel przez Radziwiłłów „częstki fortuny naszej”, świadczy o recepcji idei oświeceniowych na jej najwcześniejszym etapie.

Pomimo że animacja kultu świerżeńського wizerunku stała się drugoplanowym celem działalności bazylianów w drugiej połowie XVIII wieku, zakonnicy podejmowali inicjatywy zapewniające oprawę dla eksponowanej w cerkiewnych wnętrzach ikony. Do cerkwi przybywało wielu wiernych, zarówno obrządku greckiego, jak

¹⁸ *Uniackiâ cêrkvy Vâlikaga Knâstva Litoûskaga XVII st.: matêryâly general'nyh vizitacyj*, oprac. Dz.V. Liseichykau, Minsk 2021, s. 89.

¹⁹ *Opisanie cerkvej i prihodov Minskoj eparhii, sostavlennoe po oficial'no zatrehovannym ot priçtovsvedeniâm*, t. IX, *Novogrudskij uezd*, Minsk 1879, s. 103.

²⁰ *Arheografičeskij sbornik dokumentov*, s. 157.

²¹ AGAD, AR, Dz. VIII, sygn. 570, s. 19, 102.

²² Dz.V. Liseichykau, D. Wereda, *Attempts to raise the educational level of the Uniate clergy at the Basilian Seminary in Novy Sverzhen (1743-1833)*, „Historia i Świat”, 12 (2023) s. 255-272, <https://bibliotekanauki.pl/articles/36167984> (dostęp: 13.03.2025).

i łacińskiego, i korzystało z oferowanej przez zakonników posługi sakramentalnej. W ostatnich dziesięcioleciach XVIII wieku bazylianie wznieśli nowy, murowany gmach cerkiewny, który stworzył jedną kompozycję architektoniczną ze starym budynkiem, wyremontowanym po zniszczeniach, spowodowanych zdewastowanym dachem. Cerkiew z klasztorem była połączona prawdopodobnie korytarzem, z bogato zdobionym sklepieniem²³. Zespół klasztorny otaczało ogrodzenie ozdobione rzeźbami. We wnętrzu cerkwi znajdował się ołtarz oraz lichtarze wolnostojące. W nowym budynku cerkwi nie umieszczono ikonostasu. Cerkiew była wyposażona w naczynia liturgiczne oraz monstrancję wykorzystywaną do wystawienia Najświętszego Sakramentu i ekspozycji relikwii przywiezionych z Rzymu wraz z poświadczeniem papieskim o ich autentyczności (wizytatorzy pominęli bliższe informacje)²⁴. W dni świąteczne odprawiana była liturgia śpiewana, śpiewane były hymny, organizowane nabożeństwa z wystawieniem Najświętszego Sakramentu. Kazania głoszone w pierwsze niedziele miesiąca i w dni świąteczne. Wykłady z katechizmu prowadzone przez alumnów seminarium okazały się bezowocne, dlatego zakonnicy z wiernymi recytowali w niedziele po liturgii pacierz. Wielu wiernych przybywało w celu odbycia spowiedzi. Liturgię i ceremonie religijne uświetniała muzyka. Oprawę muzyczną w ostatnich dziesięcioleciach XVIII stulecia zapewniała muzyka organowa i instrumentalny zespół muzyczny, w skład którego wchodziło 4 muzyków (brak jest informacji o instrumentach)²⁵. W drugiej połowie XVIII wieku przez ponad 30 lat obowiązki organisty pełnił Tadeusz Bernatowicz, który cieszył się dobrą opinią zakonników i wiernych²⁶. Oprawa muzyczna przyciągała wiernych do udziału w nabożeństwach. Na pozostawienie zespołu muzycznego ze względu na korzyści płynące z jego działalności zdecydowano się pomimo nieodpowiedniego zachowania muzyków nadużywających alkoholu²⁷.

Do 1784 roku struktury parafialne przy cerkwi klasztornej bazylianów powiększały się w różnych kierunkach do tego stopnia, że odległość między najdalej usytuowanymi miejscowościami (Chałaimowszczyzna i Odceda) wynosiła 19 km (i ok. 10 km szerokości – od Nowego Świerżenia do Mikołajewszczyzny). Stan ten wymusił potrzebę stałych dojazdów i utrzymywanie przez klasztor 2 furmanek z furmanami²⁸.

Księga cudów

W celu popularyzacji ikony i zwiększenia ruchu pątników, co mogłoby przyczynić się do zwrócenia uwagi na nowo powstałe seminarium duchowne, jak również

²³ Österreichische Nationalbibliothek, Wien, Sammlung von Handschriften und alten Drucken, Manuskript (dalej: ÖNB), Cod. Ser. n. 3849, *Visitationes Monasteriorum Ordinis S. Basilii* 1793-1798, k. 242v.

²⁴ ÖNB, Cod. Ser. n. 2798, *Visitationes Monasteriorum* (O. S. B. M.) *Provinciae Littuanæ* ab anno 1784 ad annum 1788 per Reverendissimum Patrem Porphyrium Skarbek Wazyński *Provincialem expeditæ*, k. 123v.

²⁵ ÖNB, Cod. Ser. n. 3849, k. 243.

²⁶ ÖNB, Cod. Ser. n. 2798, k. 541.

²⁷ ÖNB, Cod. Ser. n. 3849, k. 243.

²⁸ AGAD, AR, Dz. V, sygn. 4949, Hajewski Gedeon, s. 7.

klasztor Bazylianów, w 1754 roku przez bazylianina o. Innocentego Jastkiewicza przygotowana została do publikacji w typografii w Nieświeżu *Księga cudów* zarejestrowanych przed słynącym łaskami wizerunkiem w Świerżeniu. Poprzednie jej wydanie zostało rozszerzone o wstęp lub jego nową wersję, opis 50 cudów z lat 1677-1751 oraz *Pieśń o Najświętszej Pannie*. W świetle informacji zamieszczonej we wstępie księga została opublikowana „z rozkazu księcia” Michała Kazimierza Radziwiłła, który również był adresatem dedykacji²⁹.

Druk przed publikacją został skontrolowany pod względem zgodności z doktryną katolicką przez zakonników z litewskiej prowincji bazylianów zebranych 26 sierpnia 1753 roku w Żyrowicach – konsultora prowincji Germana Jackowskiego (absolwenta teologii w seminarium papieskim w Wilnie), Hilariona Karpińskiego (absolwenta teologii w Kolegium Greckim w Rzymie), a następnie zaaprobowany przez protoarchimandrytę zakonu Herakliusza Lisańskiego. Uzyskał też imprimatur metropolity unickiej metropolii kijowskiej Floriana Hrebnickiego³⁰. Lekturę rejestru cudów powierzono zakonnikom wyróżniającym się kompetencjami intelektualnymi. German Jackowski był również zaangażowany w zabiegi o koronację wizerunku Matki Boskiej z unickiej cerkwi katedralnej w Chełmie³¹. Hilarion Karpiński był nauczycielem w kolegium prowadzonym przez bazylianów we Włodzimierzu, a od 1754 roku profesorem w seminarium papieskim w Wilnie. Był erudyta. Przez wiele lat pracował nad leksykonem geograficznym³². Nie jest znana treść dzieła ks. Piotra Wagnera Dungowskiego, zatem niemożliwe jest wykazanie modyfikacji dokonanych przez cenzorów.

W świetle wiedzy, którą pozyskał o. Innocenty Jastkiewicz, pierwsza informacja o cudownym wizerunku pochodzi z 1638 roku, zaś tradycja ustna przekazywana w lokalnej społeczności przenosi początek kultu na rok 1500, kiedy to wizerunek miał ukazać się w lesie, na drzewie, w miejscu, gdzie później została wzniesiona cerkiew³³. Brak jest informacji o osobach, które były uczestnikami tego zdarzenia oraz o jego przebiegu z udziałem wyjątkowych sił przyrody czy towarzyszenia nadzwyczajnych zjawisk, np. głosów, światła, łez. Oprócz wizerunku umieszczonego w przestrzeni sakralnej brak jest informacji o materialnych śladach objawienia

²⁹ Dungowski, *Pelnia Piękney jak Xiężyc*, s. 1, 44.

³⁰ Tamże, s. 49-50.

³¹ B. Lorens, *Monaster bazyliński w Chełmie w XVII i XVIII wieku*, w: *Przywrócona pamięci: ikona Matki Boskiej Chełmskiej: ikonografia, kult, kontekst społeczny = Povernuta iz nebutta: ikona na Holms'koj Bogorodici: ikonografiá, kul't, suspil'nij kontekst*, red. A. Gil, M. Kalinowski, I. Skoczylas, Lublin-Lwów 2016, s. 305.

³² Autor podręcznika pt. *Lexykon Geograficzny Dla Gruntownego Poięcia Gazet I Historji Z Roznych Awtorow Zebrany, Przetłumaczony I Napisany Przez X. Hilariona Karpinskiego [...] Po Smierci Jego Z Przydatkiem Odmian, Ktore Zaszły, Z Wykładem Na Początku Terminow Geograficznych I Słownikiem Nazwisk Łacinińskich Na Koncu Położonym*, Wilno, w Drukarni XX. Bazylianów, 1766. Słownik został wydany po śmierci autora staraniem jego brata Herakliusza, bazylianina. Jest to pierwszy polski słownik geograficzny, zawierający informacje o obiektach fizjograficznych, osiedlach, współrzędnych geograficznych, prezentujący kontekst europejski i pozaeuropejski; leksykon przyczynił się do rozpowszechnienia wiadomości geograficznych w czasach Komisji Edukacji Narodowej.

³³ Dungowski, *Pelnia Piękney jak Xiężyc*, s. 44.

się, np. źródle, stópce, zmianach w otaczającej przyrodzie. Jastkiewicz, przywołując, niemożliwą do potwierdzenia, wzmiankę o genezie obrazu w 1500 roku, jest świadomy braku przekonującej wiedzy na ten temat. Na usprawiedliwienie przywołuje informację o braku precyzyjnych danych o początkach cieszących się popularnością ikon z ośrodków unickich w Żyrowicach i Chełmie³⁴. Brak jest bezpośrednich wiadomości o inicjatorach kultu. Można przypuszczać, że był to ks. Piotr Wagner Dungowski, który zaczął rejestrować cuda prawdopodobnie w celu ich aprobacji. Brak jest informacji, czy otrzymał zlecenie z dworu Radziwiłłów.

Przekaz o etiologii wizerunku zawiera analogie do historii wizerunku w Żyrowicach, w której jaspisowa ikona objawiła się na drzewie ok. 1500 roku³⁵. Prawdopodobnie również rozwój kultu w Żyrowicach mógł być impulsem do animacji kultu w Świerżeniu. Rozmach przy kreowaniu przejętego przez zakon bazylianów ośrodka w Żyrowicach był imponujący. Mnisi przy wsparciu kasztelana smoleńskiego Iwana Mieleszki, który w latach 1613 i 1618 przekazał do dyspozycji zakonu nadania gruntu, pozyskali fundusze umożliwiające im wzniesienie monasteru³⁶. Kult żyrowickiej ikony zyskał popularność po beatyfikacji w 1642 roku jej dawnego promotora Jozafata Kuncewicza, a następnie został rozślawiony przez wizytę w 1644 roku króla Władysława IV Wazy wraz z żoną Cecylią Renatą, dworzanami i orszakiem, w którym znajdowali się m.in. kanclerz koronny Jerzy Ossoliński i biskup kamieniecki Andrzej Leszczyński. Intencjami pielgrzymki były zwycięstwo w przewidywanej, niedoszedł do skutku, wojnie z Portą Otomańską i szczęśliwy poród królowej³⁷. Wizyta ta zapoczątkowała tradycję pielgrzymek królewskich. W styczniu 1651 roku, w czasie wojny z Kozakami, do Żyrowic przybył król Jan Kazimierz, by modlić się przed wyprawą przeciwko Kozakom w momencie, kiedy sytuacja Rzeczypospolitej była bardzo trudna. W dowód wdzięczności za zwycięstwo nad armią kozacką latem 1651 roku w bitwie pod Beresteczkiem król w 1652 roku nadał Żyrowicom przywilej prawa magdeburskiego. Pielgrzymka Jana Kazimierza do ikony Matki Bożej Żyrowickiej znalazła swoje odzwierciedlenie także w nowo wydany herb Żyrowic³⁸. Już w 1622 roku drukiem ogłoszono zredagowaną przez bazylianina Teodozego Borowika historię i spis mirakulów³⁹.

³⁴ Tamże, s. 46.

³⁵ W świetle badań A. Mironowicza początki kultu wizerunku Matki Bożej w Żyrowicach sięgają 1470 roku. A. Mironowicz, *O początkach żyrowickiego sanktuarium*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 119 (2022) s. 281-311, <https://czasopisma.kul.pl/index.php/abmk/article/view/12411/13180> (dostęp: 13.03.2025).

³⁶ Archiwum Petersburskiego Oddziału Instytutu Historii Rosyjskiej Akademii Nauk, Sankt Petersburg, Zespół nr 52, kolekcja Pawła Dobrochotowa, opis 1, sygn. 94; k. 1; sygn. 157, k. 1-4; sygn. 183, k. 1-8.

³⁷ A.S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. 2, tłum. i oprac. A. Przyboś, R. Żelewski, Warszawa 1980, s. 383.

³⁸ D.V. Liseichykau, «Okrestikh” raba Bozhago Yezhefata»: praktika imyanarecheniya v chest’ Iosafata Kuntsevicha kak marker samoidentifikatsii uniatskoy Rusi VKL XVII-XVIII vv., w: *Religiya i Rus’*, XV-XVIII vv., red. A.V. Doronin, Moskva 2020, s. 262-263.

³⁹ T. Borowik, *Historia, abo powieść zgodliwa, przez pewne podanie ludzi wiary godnych o obrazie Przeczystej Panny Maryey Żyrowickim cudotwornym W. XL. w powiecie słonimskim, y o rozmaitych cudach, które się przy nim aż po dziś dzień dzieją*, Wilno 1622.

Publikacja cieszyła się popularnością, ponieważ kolejne wydania ukazały się w 1628 (wzbogacone o ilustrację wizerunku) i 1639 roku⁴⁰. Żyrowice stały się celem pielgrzymek wielu wiernych. W propagowanie kultu Matki Boskiej Żyrowickiej angażował się promotor idei unii brzeskiej Leon Sapieha. Uczestniczył w obchodach roku jubileuszowego w 1626 roku wraz z wojskiem⁴¹. Aktywność Sapiehy mogła być inspiracją dla zaliczającego się do ścisłego grona protektorów unii rodu Radziwiłłów.

Wyznacznikiem popularności miejsca kultu są pielgrzymi. Relacje o doznanych cudach są ważnym czynnikiem kreującym i uwiarygadniającym doświadczenia sacrum. Rejestracja cudownych zdarzeń pomagała uzyskać rozgłos. Doświadczenie cudu było subiektywnym przeżyciem wielu osób, ale również kreowało świadomość zbiorową, ponieważ wierni o tym zdarzeniu byli informowani na różne sposoby. W Nowym Świerżeniu rejestrację cudów rozpoczęto co najmniej w 1635 roku i do 15 września 1650 roku zanotowano 72 świadectwa o doznanych mirakulach. Analiza audytorium z lat 1635-1650 pokazuje znaczący udział osób związanych z dworem Radziwiłłów. Cudów za pośrednictwem wizerunku Matki Boskiej Świerżeńskiej doświadczyli w 1650 roku książę Aleksander Ludwik Radziwiłł (usunięcie kamienia), jego żona księżna Lukrecja Maria ze Strozich (uzdrowienie ze złego samopoczucia po puszczeniu krwi) oraz ich córka Cecylia (uzdrowienie z gorączki i kaszlu) – jedno z dwojga (z sześciorga) dzieci z trzeciego małżeństwa księcia Aleksandra Ludwika z Lukrecją Marią, które nie zmarło w dzieciństwie⁴². Również w 1650 roku do grona uczestników cudownych wydarzeń za pośrednictwem wizerunku z Nowego Świerżenia dołączyła Krystyna Eufemia Radziwiłłówna, ksieni klasztoru Benedyktynek w Nieświeżu. Nie wywiązała się ze złożonej obietnicy nawiedzenia cerkwi w Nowym Świerżeniu. Do dopełnienia zobowiązania skłoniło ją nagłe ugaszenie rozległego pożaru w dobrach klasztornych, które zinterpretowała jako interwencję sił nadprzyrodzonych. Krystyna Radziwiłłówna zaliczała się do bliskiego kręgu rodzinnego. Po śmierci ojca, marszałka wielkiego koronnego Stanisława Radziwiłła (1599) była pod opieką stryja Mikołaja Krzysztofa „Sierotki”⁴³. W gronie osób, które doświadczyły interwencji przed cudownym wizerunkiem z Nowego Świerżenia, znajdowali się Albrycht Szulc, cyrulik na dworze księżęcym w Mirze (1642)⁴⁴, szlachcic z dóbr książęcych Zachariasz Rudziński i dwóch poddanych z usytuowanej w pobliżu Świerżenia wsi Zaturia (1650)⁴⁵. Kumulacja obecności w 1650 roku księcia, rodziny i poddanych prawdopodobnie wynikała z planów promocji Świerżenia na mapie kultu religijnego. W tym czasie w dobrach Radziwiłłów nie było innego znanego i promowanego miejsca kultu maryjnego.

⁴⁰ Witkowska, Nastalska, *Ku ozdobie*, s. 621-627.

⁴¹ *Acta Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Ecclesiarum catholicarum Ucrainae et Bielasensium spectantia*, coll. P.A.G. Welykyj, vol. 1, 1622-1667, Romae 1953, s. 37.

⁴² Dungowski, *Pelnia Piękney jak Xiężyc*, s. 73-77.

⁴³ M. Borkowska, *Radziwiłłówna, Krystyna (1598-1658)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 30, red. E. Rostworowski, Kraków-Wrocław 1987, s. 421.

⁴⁴ Dungowski, *Pelnia Piękney jak Xiężyc*, s. 54.

⁴⁵ Tamże, s. 68, 76.

Kolejnych 50 świadectw w *Księdze cudów* zostało zarejestrowanych w latach 1677-1750. Co najmniej 5 relacji złożyły osoby z dóbr radziwiłłowskich: Paweł Kościukiewicz, „ziemianin J. O. Księcia Imości w Hrabstwie Mirskim w Kościukiewiczach” (1692)⁴⁶; Jan Misiąko, ziemianin z „hrabstwa mirskiego”, poddany księcia (1694)⁴⁷; Teodor Połoniewicz, „ziemianin księstwa nieświeskiego” (1694)⁴⁸; Jan Arcimowicz, „ziemian księstwa nieświeskiego” (1694); „poddany Jego Książęcej Mości” Konrat Woycieszonek (1694)⁴⁹. Również książę Michał Kazimierz Radziwiłł w 1750 roku wyczerpująco opisał doświadczenie cudu, którego doznał w 1749 roku, podczas ataku kamicy nerkowej. Dolegliwości księcia ustąpiły w momencie oddelegowania z pielgrzymką do Nowego Świerżenia żony Franciszki Urszuli z Wiśniowieckich wraz z synami Januszem i Karolem oraz córkami Teofilą i Karoliną. Zaangażowanie w pielgrzymkę dzieci było formą przekazu tradycji na kolejne pokolenie. Książę Michał Kazimierz odwoływał się do swoich wspomnień z dzieciństwa, kiedy rodzice „śmiertelnie chorującego ofiarowali [go jako czteroletnie dziecko] do Świerżenia”⁵⁰. Zapewne pod wpływem postawy księcia Michała Kazimierza ratunku w wizerunku Matki Boskiej Świerżeńskiej szukał w zaburzeniach psychicznych łowczy pokojowy, „towarzysz spod pierwszej straży” księcia Michała Radziwiłła – Jan Wolski (1751)⁵¹.

Relacje o doznanych cudach są ważnym czynnikiem kreującym i uwiarygadniającym doznane doświadczenia. Do pielgrzymów przybywających do sanktuarium w Nowym Świerzeniu należeli przedstawiciele stanu szlacheckiego, mieszczańskiego i chłopskiego. W zachowanych adnotacjach brak jest informacji na temat przedstawicieli duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego. Opisy mirakulów umożliwiające identyfikację stanu społecznego osób wskazują, że najwięcej (73) adnotacji dotyczy osób pochodzenia szlacheckiego, 24 dotyczą cudów z udziałem mieszczan, najmniej – 18 z udziałem przedstawicieli stanu chłopskiego. Wydaje się, że społeczność osób odnotowanych w księdze nie jest efektem przypadkowych okoliczności. Może być rezultatem wpływu na popularyzację kultu przez dwór Radziwiłłów, szczególnie na początkowym jego etapie. Przeważającą reprezentację osób pochodzenia szlacheckiego można uznać za wyjątkową, na co wskazują porównania z innymi miejscami kultu prowadzonymi przez zakon bazylianów. W księdze cudów chełmskiej ikony 47 (56%) odnotowanych osób należało do stanu szlacheckiego, co dziesiąty pątnik reprezentował duchowieństwo (1/4 to członkowie rodzin kapłanów unickich), 11 (15%) to mieszczenie. Wśród pielgrzymów związanych z chełmskim ośrodkiem pątniczym chłopci stanowili niemal 1/3 wszystkich osób pojawiających się w rejestrze. W innym unickim ośrodku, w cerkwi przy klasztorze bazyliańskim w unickiej diecezji chełmskiej w Krystynopolu rejestr

⁴⁶ Tamże, s. 83.

⁴⁷ Tamże, s. 95.

⁴⁸ Tamże, s. 98.

⁴⁹ Tamże, s. 94, 100.

⁵⁰ Tamże, s. 105-106.

⁵¹ Tamże, s. 108.

cudów wskazuje, że w ruchu pątniczym do tego ośrodka uczestniczyli przedstawiciele wszystkich stanów, a proporcje między nimi rozkładały się równomiernie⁵².

Chociaż wśród osób składających świadectwa o doznanych cudach licznie dominowała szlachta, brak jest informacji o peregrynacjach podejmowanych przez królów i członków dworu królewskiego, pielgrzymach wywodzących się z elitarnych magnackich rodzin innych niż Radziwiłłowie, hierarchach zarówno Cerkwi unickiej, jak i obrządku łacińskiego. Najwyższym rangą urzędnikiem odnotowanym w *Księdze cudów* był podskarbi nadworny Bogusław Słuszka i jego żona Anna z Potockich, córka wojewody braclawskiego Stefana Potockiego⁵³.

Nie znamy przynależności do obrządku przybywających do Świerżenia. Różnicowanie obrządkowe nie było informacją istotną dla zamieszczaćcych wpisy o mirakulach zarówno osobiście, jak i w imieniu kogoś, co było często praktykowane we wpisach dokonywanych na temat cudów, których uczestnikami byli chłopci. Tylko w jednym przypadku w treści adnotacji była doprecyzowana informacja o przynależności do wspólnoty wyznaniowej. Była to przedstawicielka społeczności Cerkwi prawosławnej „starej religii greckiej”, podwojewódzina nowogródzka Helena Fursówna (1638)⁵⁴.

W 42 adnotacjach jest możliwa identyfikacja pochodzenia terytorialnego osób, które odnotowały swoje relacje o cudach. Najwięcej – 18 – pochodziło z Nowego Świerżenia i miejscowości wchodzących do okręgu parafialnego parafii unickiej, 16 z województwa nowogródzkiego (z czego 2 z Mira), 6 z województwa mińskiego (w tym 2 z powiatu mozyrskiego), 1 osoba – Barbara Janowa Czarnecka – zamieszkiwała w usytuowanym w powiecie pińskim majątku jezuitów Dubaj⁵⁵, 1 w miejscowości Kupiatycze w powiecie pińskim (województwo brzeskie litewskie). Nawet te fragmentaryczne informacje wskazują, że kult Matki Bożej Świerżeńskiej miał charakter lokalny, największą popularność zdobywał w najbliższych okolicach i dobrach Radziwiłłowskich. Zasięg popularności terytorialnej w XVII wieku odzwierciedlał obszar recepcji idei unijnej. Popularność świerżeńskiego wizerunku szerzyła się na obszarach, gdzie w XVII wieku zwolenników zyskiwała unia brzeska. Brakowało pielgrzymów z województwa połockiego oraz wileńskiego.

W opisywanych relacjach dominują problemy zdrowotne. Brak jest adnotacji o cudach związanych z ocaleniem z zagrożeń wojennych czy niewoli, z epidemią, wypadkami komunikacyjnymi, chorobami zwierząt czy też klęskami naturalnymi, np. powodzią, wylewami rzek, np. pobliskiego Niemna. Fragmentaryczne informacje pozwalają na wskazanie tendencji w aspekcie częstotliwości. Wśród możliwych do identyfikacji najwięcej relacji cudów zostało zapisanych na temat powrotu do zdrowia dzieci (29). Chęć odnotowania informacji o cudach z udziałem dzieci wnosili przedstawiciele wszystkich stanów społecznych: szlachta (17), mieszczenie (7), chłopci (5). Do najczęściej opisywanych przypadków odzyskania

⁵² Wilk, *Kulty pątnicze*, s. 156-158.

⁵³ Bogusław Jerzy Słuszka herbu Ostoja (zm. po 9 stycznia 1658 r.) urząd podskarbiego nadwornego sprawował w 1645 roku. A. Rachuba, *Bogusław Jerzy Słuszka*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 39, red. H. Markiewicz, Warszawa-Kraków 2000, s. 137-140.

⁵⁴ Dungowski, *Pelnia Piękney jak Xiężyc*, s. 52.

⁵⁵ Tamże, s. 67.

zdrowia z udziałem osób dorosłych należą wpisy dotyczące powrotu do zdrowia z chorób układu nerwowego – 10 (epilepsja, ból głowy, paraliż), oczu – 7, narządu ruchu – 6, chorób dermatologicznych (w tym kołtun) – 6, zaburzeń psychicznych – 4, komplikacji w czasie ciąży i porodu – 3. Były to powszechnie rejestrowane schorzenia opisywane w nowożytnych księgach cudów.

Praktyką osób doznających cudów była pielgrzymka do cerkwi w Nowym Świerżeniu. Do cerkwi przynoszono dzieci zarówno w trakcie choroby, jak i po odzyskaniu zdrowia⁵⁶. Z podziękowaniem za uzdrowienie przybył szlachcic z województwa nowogródzkiego Krzysztof Perekopski (1650)⁵⁷. Organizowano peregrynacje grupowe. Po pokonaniu choroby przed obraz przyszli poddani Krzysztofa Perekopskiego⁵⁸. Maryna Terlecka po wyzdrowieniu z gorączki „szła ze wszystką czeladzią na to ś[więte] miejsce”⁵⁹. Jan Mickiewicz z żoną i synem przybyli w celu wypełnienia ślubu złożonego za odzyskanie zdrowia przez małoletniego syna⁶⁰. Pielgrzymka była poprzedzana w wielu przypadkach złożeniem ślubu. Marianna Moczulska wypełniała ślub pielgrzymki po długotrwałej chorobie⁶¹. Osoby potrzebujące wsparcia były przyprowadzane do cerkwi przez innych, co potwierdza relacja pozostającego w kryzysie psychicznym młynarza ze Świerżenia, który doświadczył uzdrowienia (1650), „odszedłszy od rozumu z frasunku jakiegoś”⁶². Zdarzenia cudowne były potwierdzane przez inne osoby. W 1694 roku przed obrazem przybył „ziemianin księstwa nieświeskiego” Teodor Połoniewicz i złożył świadectwo o odzyskaniu zdrowia przez syna⁶³.

Niewypełnienie złożonej obietnicy odbycia pielgrzymki mogło skutkować karą, o czym przekonał się i zaświadczył w swojej relacji Aleksander Arawinko Owsiadowski w 1645 roku. Kiedy po ustąpieniu bólu ręki nie wywiązał się ze złożonego ślubu odbycia pielgrzymki ból ręki powrócił z jeszcze większym natężeniem⁶⁴. Część zarejestrowanych cudów dokonała się przed wizerunkiem Matki Boskiej dopiero po przybyciu do cerkwi. Kobieta ze schorzeniem nóg odzyskała sprawność natychmiast po przyniesieniu jej do cerkwi⁶⁵. W 1643 roku przed obrazem Matki Bożej w Nowym Świerżeniu Tarsja Draczyńska odzyskała wzrok⁶⁶. W 1648 roku Mikołajowa Marchaczowa przez kilka lat mająca na głowie kołtuny, będące w jej ocenie przyczyną bóli, kazała je obciąć przed obrazem i „zdrowa odjechała”⁶⁷.

Materialnym dowodem cudów były pozostawiane przy ikonie wota, które manifestowały doznane łaski. W świetle relacji zapisanych w *Księdze cudów*

⁵⁶ Tamże, s. 51-55.

⁵⁷ Tamże, s. 69.

⁵⁸ Tamże, s. 54.

⁵⁹ Tamże, s. 57.

⁶⁰ Tamże, s. 98-99.

⁶¹ Tamże, s. 90-91.

⁶² Tamże, s. 71.

⁶³ Tamże, s. 98.

⁶⁴ Tamże, s. 60.

⁶⁵ Tamże, s. 86.

⁶⁶ Tamże, s. 57.

⁶⁷ Tamże, s. 62.

najczęstszą formą składanych materialnych dowodów wdzięczności były srebrne tablice (5 relacji)⁶⁸, ponadto jeden krzyżyk srebrny kawalerski, jedwabne listwy do ozdoby ołtarza, tuwalnia uszyta do dekoracji obrazu NMP⁶⁹. Również spis wotów sporządzony w 1651 roku potwierdza, że najwięcej było srebrnych tabliczek z inskrypcjami nazwisk i inicjałów. Nie podano informacji o ich wielkości, kształcie, inskrypcjach. Na tle innych wielkością i kształtem wyróżniała się tablica w kształcie żołądka przesłana przez księżną Lukrecję Marię Radziwiłłową, zapewne jako wotum za powrót do zdrowia męża z chorób układu pokarmowego⁷⁰. W 1646 roku mieszcanka ze Świerżenia Maryna Szczuczanka Wasilina Meniwa jako wotum umieściła przy obrazie kołtun, który odpadł po przybyciu do cerkwi⁷¹. Wotów potwierdzających doznane cuda przybywało. W świetle spisu z 1651 roku było ich ponad 100 (aneks 1)⁷². Podczas wizytacji cerkwi 19 listopada 1680 roku, oprócz 104 różnej wielkości srebrnych tablic wotywnych i 2 koron na ikonie, zanotowano informacje o następujących wotach:

(...) rączka mała srebrna, łańcuszek srebrny w którym kolec sto czterdzieści cztery, krzyżyk kawalerski srebrny, krzyżyk złocisty, item małych krzyżyków dwadzieścia trzy, ząbek srebrny, pierścionków srebrnych 4, złocistych dwa, perełek maleńkich sznurków 2, łańcuszek mosiężny złocisty, obrączek odmiencow srebrne złociste dwie, sztuczka dwa diamencików czeskich, mniejszych z takimi z diamencikami dwie, zausznica taka z, rączka maleńka złocista, guziczek kryształowy, agnusków we srebro oprawnych 9, relikwiarzyków haftowanych 6, item kryształowych dwa, koronka bursztynowa y manelek trzy bursztynowych, zapinek dwie kitayczanych⁷³.

Cuda były odnotowywane w terminach przypadających we wszystkie miesiące roku kalendarzowego. Przypadkowość wyboru daty wynikała z terytorialnej bliskości i możliwości codziennych kontaktów dla znacznej większości osób wyrażających potrzebę odnotowania informacji o doznanych cudach. Treść relacji tylko w kilku przypadkach odwołuje się do czasu cudu korelującego z dniami świątecznymi. W świadectwie złożonym 1 kwietnia 1743 roku przez szlachciankę Katarzynę Dominikową Jankowską Przybytkiewiczową za godny odnotowania został uznany fakt, że odzyskała zdrowie po długotrwałej chorobie w dniu 25 marca, „w dzień Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny”⁷⁴. W dwóch przypadkach wybór daty złożenia świadectwa był uzasadniony dniem święta maryjnego w kalendarzu liturgicznym. Przybyli 8 września 1694 roku do świerżeńskiej cerkwi Jan Mickiewicz z żoną i synem wybrali święto Narodzenia Matki Bożej „podług starego kalendarza”⁷⁵. W 1751 roku mieszczanin ze Świerżenia Samuel Romaniewicz wraz z żoną przybyli złożyć świadectwo o uzdrowieniu syna 15 sierpnia,

⁶⁸ Tamże, s. 53-54, 57-58, 74, 102-103.

⁶⁹ Tamże, s. 57-58.

⁷⁰ AGAD, AR, Dz. VIII, sygn. 570, s. 9-12.

⁷¹ Dungowski, *Pelnia Piękney jak Xiężyc*, s. 60.

⁷² AGAD, AR, Dz. VIII, sygn. 570, s. 9-12.

⁷³ *Uniackiâ cêrkvy*, s. 89.

⁷⁴ Dungowski, *Pelnia Piękney jak Xiężyc*, s. 104.

⁷⁵ Tamże, s. 98-99.

„w dzień Wniebowzięcia Najświętszej Panny”, które to wydarzenie obchodzone jest w tym dniu zgodnie z kalendarzem gregoriańskim⁷⁶. Wydaje się, że społeczność wiernych przybywająca do słynącego cudami wizerunku w Nowym Świerżeniu funkcjonowała w przestrzeni czasu mierzonej dwoma kalendarzami liturgicznymi. Brak jest informacji o wydarzeniach i ceremoniach religijnych oraz przywilejach odpustowych przyciągających tłumy wiernych do świerżeńskiej cerkwi. Wydaje się, że wydarzeniem, które cieszyło się dużą frekwencją, były targi. W świetle treści *Księgi cudów* 13 kwietnia 1650 roku zapalenie się nadzwyczaj dużego płomienia świec we wnętrzu cerkwi przy słynącym cudami wizerunku z udziałem sił nadprzyrodzonych dokonało się w trakcie targu nazywanego „krasnym”, na który przybywało wiele osób, również wielu szlachciców⁷⁷.

Ośrodek kultu maryjnego w Nowym Świerżeniu w epoce nowożytniej pozostał ważnym miejscem dla społeczności lokalnej. Nie uzyskał rozgłosu ponadlokalnego. Przyczyny tego stanu były złożone. Kult ikony Matki Bożej w cerkwi świerżeńskiej był zapoczątkowany w czasie, kiedy wiele miejsc kultu maryjnego posiadało długą tradycję, a inne zyskały już rozgłos. Zaangażowanie Radziwiłłów w promocję kultu Matki Boskiej w wizerunku w Nowym Świerżeniu było zbyt małe. Brak jest informacji o fundacji dla świerżeńskiej parafii elementów wyposażenia świątyni, ołtarzy, szat liturgicznych⁷⁸. Jediną potwierdzoną fundacją we wnętrzu świerżeńskiej cerkwi jest odnotowana w spisie z 1652 roku lampa⁷⁹. Brak było również inicjatyw publikacyjnych. Informacja o słynącym cudami wizerunku została odnotowana tylko w jednym druku popularyzującym obraz Matki Bożej w Sierpcu⁸⁰. Politykę fundacyjną rodu determinowały geografia dóbr i sytuacja majątkowa⁸¹.

Radziwiłłowie inwestowali w miejscach swoich rezydencji w Białej i Nieświeżu, gdzie fundacje demonstrowały splendor rodu. Książę Aleksander Ludwik rozpoczął w 1622 roku w Białej budowę zamku, uposażył kolonię Uniwersytetu Krakowskiego – Akademię Białską oraz ufundował kaplicę różańcową przy tamtejszym kościele, w której pochowana była jego pierwsza żona Tekla Radziwiłłowa i czworo dzieci. W Nieświeżu był fundatorem kościoła Świętego Krzyża, wzniesionego dla benedyktynów⁸².

Brak jest informacji o inicjatywach fundacyjnych i zainteresowaniu wizerunkiem z cerkwi w Nowym Świerżeniu w pierwszej połowie XVIII wieku Michała Kazimierza Radziwiłła i jego żony Katarzyny z Sobieskich oraz ich syna Karola Stanisława Radziwiłła i jego żony Anny z Sanguszków. Wydaje się, że prowadzili

⁷⁶ Tamże, s. 107.

⁷⁷ Tamże, s. 75-76.

⁷⁸ Stojek-Sawicka, *Fundacje dewocyjne*, 33-49.

⁷⁹ AGAD, AR, Dz. VIII, sygn. 570, s. 11.

⁸⁰ Ł. Paprocki, *Łaski cudowne przy Kosciele Sierpskim Wniebowzięcia Pełney Łaski Bogarodzice Panny, w Woiewodztwie Płockim, Opisane a do Druku podane przez X. Łukasza Paprockiego Societatis Jesu Theologa [...]* Ad maiorem Deigloriam, Beatissimae[que] Virginis Mariae Honorem, supra quam nihil nisi Deus, infra quam quicquid Deus non est, Warszawa 1652; Witkowska, Nastalska, *Ku ozdobie*, s. 500.

⁸¹ Stojek-Sawicka, „Pro remedio animae”, s. 411-427; też, *Sakralne fundacje*, s. 173.

⁸² Jaroszek, *Aleksander Ludwik Radziwiłł*, s. 150-155.

oni rozważną strategię fundacyjną. Księżna Anna z Sanguszków Radziwiłłowa była osobą bardzo pobożną, ale nie „puszczała pieniędzy w niebo”⁸³. Ich zainteresowanie skupiło się na budowie splendoru rodowych rezydencji. Wspierali usytuowane w pobliżu Białej miejsce kultu Matki Boskiej w Leśnej Podlaskiej. 1 sierpnia 1715 roku, prawdopodobnie u warszawskiego złotnika Adama Jacoba Reicha, Anna i Karol Radziwiłłowie do obrazu w Leśnej złożyli zamówienie na wykonanie koron ze złota. Korony zostały umieszczone na obrazie rok później. Kolejnym dziełem Radziwiłłów było w 1722 roku ufundowanie sukienki, na której wykonanie, po uzyskaniu pozwolenia biskupa diecezji łuckiej obrządku łacińskiego Stefana Rupniewskiego, księżna ze skarbca kościoła w Leśnej zabrała wiele klejnotów, a część brakującą zastąpiła swoją ofiarą. Z fundacji wojewody wileńskiego Michała Kazimierza Radziwiłła wykonano w latach 1753-1756 cztery boczne ołtarze, ambonę, konfesjonały, nowe organy z pięknym prospektem, zrobione przez Michała Panteznera i Antoniego Pantera⁸⁴. W rodowej siedzibie w Białej w 1690 roku Karol Stanisław wraz z żoną Anną ufundowali klasztor bazylianów⁸⁵.

W XVIII stuleciu pogarszająca się sytuacja majątkowa i priorytety, którymi kierowała się książęca rodzina, przyczyniły się do ograniczenia finansowania wyłączenie do instytucji duchownych w najbliższej okolicy książęcych rezydencji oraz w miastach rezydencjonalnych (Grodno, Kraków, Lwów, Warszawa, Wilno). Wieloletnie więzy wzajemnej zależności miały w przyszłości stanowić najlepszą gwarancję długotrwałości fundacji⁸⁶. W drugiej połowie XVIII wieku sumy wydawane przez Radziwiłłów na rzecz kościołów i domów zakonnych w porównaniu do sum przeznaczanych na inne cele pozostawały na niskim poziomie. Za czasów Karola Stanisława „Panie Kochanku” nastąpił niemal całkowity zanik działalności fundatorskiej, do czego przyczyniły się: emigracja, zniszczenia posiadłości oraz inne formy inwestycji, bardziej dochodowe niż fundacje kościelne⁸⁷.

Bazylianie nie znajdowali się w otoczeniu dworu książęcego. Najbliższe relacje rodzina książęca utrzymywała z jezuitami, angażując ich w edukację dzieci, organizację życia dworu i miasta oraz liczne formy pobożnościowe i charytatywne⁸⁸. Jezuici, wykorzystując rozległe kontakty zagraniczne i częste podróże, pośredniczyli w zakupie relikwii, np. na prośbę Michała Kazimierza jezuita Bogusław Trębicki

⁸³ Karkucińska, *Anna z Sanguszków Radziwiłłowa*, s. 85.

⁸⁴ D. Wereda, *Zaangażowanie szlachty i magnaterii w tworzenie sanktuarium w Leśnej Podlaskiej*, „Szkice Podlaskie”, 19/20 (2013) s. 326-329.

⁸⁵ Taż, *The Role of the Cult of Josaphat Kuntsevych in Biala Podlaska in Creating Intercultural Space*, „Historia i Świat”, 10 (2021) s. 253-268, <https://bibliotekanauki.pl/articles/2074413> (dostęp: 13.03.2025).

⁸⁶ Stojek-Sawicka, „*Pro remedio animae*”, s. 411-427.

⁸⁷ Taż, *Sakralne fundacje Radziwiłłów*, s. 172-173.

⁸⁸ Pietrzak, *Księżna dobrodziejka*, s. 427; I. Pietrzkiewicz, *Mundus librorum w Nieświeżu. Magnacka tożsamość a duchowość zakonna*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia”, 20 (2022) s. 36-50, <https://sbsp.uken.krakow.pl/article/view/10177/9273> (dostęp: 13.03.2025).

przesłał mu w 1753 roku relikwie św. Michała „wyrobione z prochów świętych Męczenników”⁸⁹.

Bazylianie przejęli opiekę duszpasterską w Nowym Świerżeniu, kiedy liczba miejsc kultu maryjnego była już znaczna, również w cerkwiach, gdzie opiekę duszpasterską sprawowało to zgromadzenie⁹⁰, a popularność zdobywały wizerunki koronowane papieskimi koronami. Po wystawnych obchodach ceremonii koronacji koronami papieskimi w Częstochowie, Kodniu, Żyrowicach, Sokalu, Wilnie, Lwowie mieli niewielkie szanse w dośnięciu promocji świerżeńskiego wizerunku na tę skalę. Nie można jednak wykluczyć, że zarówno Radziwiłłowie, jak i bazylianie traktowali publikację jako wstęp do podjęcia w przyszłości zabiegów o koronację. W latach 1752-1766 odbyło się siedem kolejnych aktów koronacji wizerunków NMP, którym patronowali magnaci: w Leżajsku – Potoccy, w Jarosławiu – Czartoryscy, w Białyniczach – Ogińscy, w Rzeszowie – Lubomirscy, a w Berdyczowie, Chełmie i Przemyślu sponsorami było po kilka rodzin magnackich⁹¹.

W drugiej połowie XVIII wieku pod wpływem przeobrażeń cywilizacji oświecenia zmieniły się oczekiwania społeczne. Cenione były aktywności edukacyjne, czemu bazylianie dali wyraz w Świerżeniu w prowadzeniu seminarium.

Dzieje kultu wizerunku z cerkwi w Nowym Świerżeniu wskazują, że w tworzeniu miejsca kultu w epoce nowożytnej ważne były konsekwentne i różnorodne działania zarówno promotorów świeckich, jak i środowiska duchowieństwa. Brak konsekwentnego wsparcia Radziwiłłów decydująco przyczynił się do pozostania tego miejsca kultu na poziomie lokalnym.

W XIX wieku na mocy ukazu Litewskiego Konsystorza Duchownego z dnia 14 czerwca 1833 roku klasztory bazyliańskie, m.in. w Mirze i Nowym Świerżeniu, zostały skasowane⁹². 9 września 1833 roku został wydany dekret nakazujący we wnętrzu nowoświerżeńskiej cerkwi w ciągu roku umieszczenie ikonostasu⁹³. Praca duszpasterska bazylianów w mieście oraz obecność cudownej ikony, która była celem pielgrzymek również dużej liczby osób obrządku łacińskiego, przyczyniły się do tego, że okoliczna ludność miała negatywny stosunek do posunięć władz rosyjskich w kwestii przyłączenia Cerkwi unickiej do prawosławnej, co w tzw. guberniach zachodnich oficjalnie dokonało się w 1839 roku. Struktury Cerkwi unickiej zostały zlikwidowane. Wielu parafian dawnej cerkwi w Nowym Świerżeniu w latach 40. i 50. XIX wieku potajemnie przeszło do Kościoła rzymskokatolickiego, chociaż było to oficjalnie zabronione. W latach 1871-1873 Miński Prawosławny Konsystorz Duchowy rozpoczął proces nawracania na prawosławie byłych parafian

⁸⁹ K. Stojek-Sawicka, *Duszpasterstwo i opieka religijna na dworze Radziwiłłów nieświeżkich w XVIII wieku*, „Nasza Przyszłość”, 105 (2006) s. 183.

⁹⁰ D. Wereda, *Miejsca kultu maryjnego w litewskiej prowincji bazylianów w XVII-XVIII wieku*, „Saeculum Christianum”, 30 (2023) nr 2, s. 194-209, <https://czasopisma.uksw.edu.pl/index.php/sc/article/view/13504/11879> (dostęp: 13.03.2025).

⁹¹ A.J. Baranowski, *Koronacje wizerunków maryjnych w czasach baroku. Zjawisko kulturowe i artystyczne*, Warszawa 2003, s. 14-51.

⁹² *Zapiski Iosifa, mitropolita Litovskiego, izdannnye Imperatorskoj Akademiej nauk po zaveśaniū avtora*, t. 3, Sankt-Peterburg 1883, s. 7-8.

⁹³ Tamże, s. 23.

cerkwi nowoświerżeńskiej, którzy przeszli na katolicyzm⁹⁴. Na początku 1864 roku świątynia doświadczyła serii podpałów (co najmniej 10), których dokonał z bliziej niesprecyzowanego powodu miejscowy chłop Mykoła Tumikowski. Ponieważ budynek cerkwi był murowany, pożar w największym stopniu uszkodził budynki gospodarcze i ogrodzenie. 5 maja 1864 roku podpalaczowi udało się wzniecić kolejny pożar, podczas którego na skutek wysokich temperatur zniszczona została lewa część cerkwi wraz z wystrojem wewnątrz i tynkami⁹⁵. Gmach świątyni, zniszczony na skutek pożaru, został gruntownie odremontowany dopiero pod koniec lat 90. XIX wieku⁹⁶.

ANEKS 1

Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Radziwiłłów, dz. VIII, sygn. 570, kk. 9-12.

[k. 9] A[nn]o 1651 d[ie] 27 julii. Registr spisania tablic y tabliczek srebrnych y złota w cerkwi świerżeńskiej u Naświętszey Panny przy cudownym obrazie będących. Za nastąpienia praesbitera teraznieysze[g]o Jana Dołmackiego w roku przeszłym 1645 było tabliczek tylko dziewiętnaście, a potom więcej iest offiarowanych przez różne liudzie z doznaney łaski Bożey. Ktury się tabliczki niżej mianuję.

1. Tabliczka od Żdana Naumowicza spora.
2. Tabliczka od Bogdany Hołownianki Andrzeiowey Naumowiczowey.
3. Tablica spora, napisu niemasz.
4. Tabliczka od Andrzeia Naumowicza.
5. Tabliczka od Stanisława Pietkiewicza.
6. Tabliczka bez napisu.
7. Tabliczka od Paniey Mikołaiowey Abramowiczowey niewielka.
8. Tabliczka od Andrzeia Naumowicza spora.
9. Tabliczka niewielka, napisu niemasz.
10. Tabliczka niewielka z łancuszkim y kołkiem, napisu niemasz.
11. Tabliczka niewielka od Stefana Hołowni.
12. Tabliczka niewielka, napisu niemasz, litery tylko: P. D.
13. Tabliczka także niewielka z literami: B. D.
14. Tabliczka niewielka bez napisu.
15. Tabliczka niewielka z literami: T. D.
16. Tabliczka bez napisu.
17. Tabliczka od Reiny Kozłowskiej.
18. Tabliczka niewielka bez napisu.
19. Tablica wielka nakształt żąłdka z łancuszkami trzema. Ta przysłana w tym roku pomienionym z Białey od xiężny jey m[os]ci paniey naszey m[i]ł[os]ciwey.

⁹⁴ Nacyjanałny historyčny archiŭ Bielarusi (NHAB), F. 136, wop. 1, spr. 33809.

⁹⁵ Tamże, F. 136, wop. 1, spr. 30724, Sprava ab pažary ŭ Novasveržanskaj Uspenskaj Car-kveminskaga pavetu. 1864 g., apk. 2.

⁹⁶ NHAB, F. 136, wop. 1, spr. 36174, Sprava ab Budaŭnictve novasveržanskaj Uspenskaj carkvy Minskaga pavetapasłā pažaru. 1890-1900 gg.

Osobliwie.

Za obięciem cerkwię teraznieysze[g]o świeszczenika.

Naprzód vota xięstwa ich m[oś]ciów różnych latt.

1. Tablica od xiężny [jey] m[oś]ci, na niey wyrysowana Naświętsza Panna, litery imienia xiężny jey m[oś]ci na każdej, z łancuszkami y kołkiem.
2. Tablica od xiężny jey m[oś]ci, także na niey wyrysowana Naświętsza Panna z łancuszkami y kołkiem.
3. Tablica od xiężny jey m[oś]ci spora, na niey Naświętsza Panna z łancuszkami y kołkiem.
4. Tablica od xiężny jey m[oś]ci, na niey Naświętsza Panna.
5. Tablica spora od xiężny jey m[oś]ci z łancuszkami y kołkiem.
6. Tablica od xiężny jey m[oś]ci z łancuszkami y kołkiem.
7. Tablica od xiężny jey m[oś]ci z łancuszkami y kołkiem.
- [k. 10] 8. Tablica wielka od same[g]o x[ię]cia je[g]o m[oś]ci nakształt żąłdka z łancuszkami trzema y kołkiem.
9. Także od x[ię]cia je[g]o m[oś]ci ręka długa z łancuszkami trzema y kołkiem.
10. Tablica spora od x[ię]cia je[g]o m[oś]ci kleckie[g]o z łancuszkami trzema y kołkami.
11. Nakształt nogi niebarzo wielkiey s kołkiem tabliczka od nieboszczyka pana Wietczane[g]o.
12. Tabliczka od paniey Knofowey.
13. Tabliczka od paniey Janowey Protasowiczowey z łancuszkami y kołkiem.
14. Tabliczka od pana Bolka.
15. Tabliczka od tego ż pana Bolka nakształt promienia.
16. Tabliczka od Arcioma Nieczaia.
17. Tabliczka od Fiedora Uścianowicza, na niey Ś[więty] Michał wyryty złocisty.
18. Tabliczka od p[ana] Stephana Pawliukowskie[g]o z łancuszkami y kołkiem.
19. Tabliczka od p[ana] Samuelia Pawliukowskie[g]o s kołkiem.
20. Tabliczka mieszczanina świerżeńskie[g]o Heliasza Palczyka.
21. Tabliczka s kołkiem od Daniela Sakowskiego.
22. Tabliczka bez napisu.
23. Tabliczka bez napisu.
24. Tablica s kołkami, litery na niey: A. D.
25. Tabliczka z literami: A. N.
26. Tabliczka bez kołka, liter niemasz.
27. Tabliczka od jey m[oś]ci paniey Mierzeiewskiey.
28. Tabliczka od jey m[oś]ci panny Potockiey, córki teraznieyszey paniey Słuszczyney, podskarbiney, Ś[więty] Kazimierz wyryty na niey.
29. Od tey że jey m[oś]ci łańcużek szczyrozłoty we dwoię.
30. Tabliczka od Żdana Śnieszka złocista.
31. Łańcużek niewielki, w nim kołek 14.
32. Tabliczka od Kazimierza Saszki, woytowicza mirskiego.
33. Tabliczka od p[ana] Gabryelia Horaina.
34. Tabliczka od paniey Maryny Rudzińskiey s kołkiem.
35. Tabliczka od Stefana Saszki.

36. Tabliczka od Fiedora Nikipora.
37. Tabliczka z literami: M. A. K.
38. Tabliczka bez napisu s kołkiem.
39. Tabliczka niewielka, litery: M. H.
40. Tabliczka od Samuelia Soneckiego.
41. Tabliczka od p[ana] Franca Hołowni.
42. Tabliczka bez napisu.
43. Tabliczka bez napisu z literami: P. N.
44. Tabliczka, na niey napis: Jan Szachno.
45. Tabliczka od panny Heleny Protasowiczowey.
46. Tabliczka niewielka z napisem ruskim: Jesus Chrystus.
47. Tabliczka od Fiedorowey Saszczyney.
48. Tabliczka niewielka, na niey litery: M. J.
49. Tabliczka od jey [mości] paniey Bu[...]ieckiey.
50. Tabliczka od j[ey] m[ości] paniey Marcinowey Protasowiczowey.
- [k. 11] 51. Tabliczka od Fiedora Niczyporowicza.
52. Tabliczka bez napisu s kołkiem.
53. Tabliczka z literami: O. R.
54. Tabliczka z literami: L. K. H. P.
55. Tabliczka od p[ana] Krzysztopha Kondratowicza.
56. Tabliczka, to iest wryty człowieczek od p[ana] Marcina Mrocza.
57. Tabliczka od tego ż p[ana] Mrocza z łancuszkim y kołkiem.
58. Tabliczka od tego ż Mrocza bez kołka.
59. Tabliczka, litery: P. Z. K. P. Z.
60. Tabliczka od Katarzyny Szulcowey z Mira.
61. Tabliczka od panny Wietczaney.
62. Tabliczka bez napisu.
63. Tabliczka z łancuszkim y kołkiem bez napisu.
64. Tabliczka s kołkiem, litery: A. S.
65. Tabliczka od p[ani] Janowey Szachnowey s kołkiem.
66. Tabliczka od p[ana] Michała Kuncewicza.
67. Tabliczka niewielka od Pawła Jarstki.
68. Tabliczka niewielka od p[ana] Adama Horaina.
69. Tabliczka bez napisu, na niey Naświętsza Panna.
70. Tabliczka bez napisu, na niey Naświętsza Panna.
71. Tabliczka bez napisu, na niey Naświętsza Panna w obłoku.
72. Tabliczka bez napisu.
73. Tabliczka bez napisu, Naświętsza Panna na niey.
74. Tabliczka bez napisu.
75. Rączka niewielka, napisu niemasz.
76. Igliczka od panny Świętychowskiey.
77. Agnusków srebrnych sześć, a siódmy złocisty.
78. Serduszek srebrnych para.
79. Na Naświętszey Pannie korona y pułmiesiączek bez pozłoty.
80. Na Pa[nie] Zbawicielu u tego ż obraza także korona y pułmiesiąca.

81. Krzyżyków srebrnych osm, dziewiąty złocisty.
82. Pierścionezczków małych szczyrozłotych s kamiuszkami cztery.
83. Pierścionków srebrnych (...) dwanaście.
84. Pierścionków srebrnych dziewięć.
85. Igliczka co wiszą tę pierścionki złocista.
86. Lampa od xięstwa ich m[óś]ciów.

To wszystko przy iednym obrazie Naświętszey Panny.

U drugiego ołtarza

Tabliczek dwie na łancuszk, a na szrodku krzyżyk s krucifixem, osobliwie u tego ż ołtarza na wierzchu krzyżyk kawalerski. [k. 12] Krzyż wielki srebrny. Kielich srebrny bez pozłoty. Ktury to pomione w tym regestrze srebro spisawszy iako wiele zostawa w cerkwi x[ię]cia je[g]o m[óś]ci świerżeńskiey przy bytności je[g]o m[óś]ci pana Młodeckiego, sługi y rewisora x[ię]cia jego m[óś]ci, pana nasze[g]o m[i]l[óś]ciwego, ręką się moią własną ja, Jan Dołmacki, presbiter tameczney cerkwi, podpisuię. A drugi takowy że regestrz przeciwny s podpisem ręki j[eg]o m[óś]ci pana Młodeckiego zostawuię przy sobie. A co więcęcy da Pan Bóg ludzie z nabożeństwa y doznanych niepoiednokrotnie cud do tego obrazu Panny Przenaświętszey będą offiarowali, to na inszym regestr spisować mam y pokazać. Pisan w Świerźnie roku m[iesi]a[ca] y dnia wyżey mianowanego.

Po spisaniu te[g]o rejestru dwie tablice wielkich od xiężny jey m[óś]ci pan Jan Szkoda oddał.

Osobliwe kolerze od pana Michała Rudominy.

[Іоанъ] Долмацкии, презбитеръ новосверженскии, рукою.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów (AGAD, AR)

Dz. V, sygn. 4949, Hajewski Gedeon.

Dz. VIII, sygn. 570, Nowy Świerzeń.

Dz. VIII, sygn. 571, Nowy Świerzeń.

Dz. XXV, sygn. 4292, Inwentarz dworu świerzeńskiego, 1569 r.

Nacyânal'ny gistaryčny muzej Rëspubliki Belarus', Mińsk

KP 44686/2. List dworzanina Jego Królewskiej Mości Michała Dziewoczki i namiestnika miasta Stanisława Banieckiego na objęcie w posiadanie majątków Świerżenia i pałacu Kowalejszczyna w powiecie nowogródzkim przez nadwornego marszałka Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła 14.05.1578.

Nacyjanal'ny gistaryčny archiũ Bielarusi, Mińsk (NHAB)

F. 136, wop. 1, spr. 30724, Sprava ab pažary ŭ Novasveržanskaj Uspenskaj Carkvemin-skagapavetu. 1864 g.

F. 136, wop. 1, spr. 33809, bez tytułu.

F. 136, wop. 1, spr. 36174, Sprava ab Budaŭnictve novasveržanskaj Uspenskaj carkvy Minskaga pavetapasła pažaru. 1890-1900 gg.

Österreichische Nationalbibliothek, Wien, Sammlung von Handschriften und alten Drucken, Manuskript (ÖNB)

Cod. Ser. n. 2798, Visitationes Monasteriorum (O. S. B. M.) Provinciae Littuanæ ab anno 1784 ad annum 1788 per Reverendissimum Patrem Porphyrium Skarbek Wazynski Provincialem expeditæ 1775-1799.

Cod. Ser. n. 3849, Visitationes Monasteriorum Ordinis S. Basilii 1793-1798.

Archiwum Petersburskiego Oddziału Instytutu Historii Rosyjskiej Akademii, Sankt Petersburg

Zespół nr 52, kolekcja Pawła Dobrochotowa, opis 1, sygn. 94; sygn. 157; sygn. 183.

Źródła drukowane

Arheografičeskij sbornik dokumentov, otnošâsihsâ k istorii Severozapadnoj Rusi, izdavaemyj pri Upravlennii Vilenskago Učebnago Okruga, t. 12, Vil'na 1900.

Lietuvos Metrika (1479-1491): užrašymų knyga 4, parengė L. Anuzyte, Vilnius 2004.

Opisanie cerkvej i prihodov Minskojeparhii, sostavlennoe po oficial'no zatrebovannym ot pričovsvedeniâm, t. 9, Novogrudskijuezd, Minsk 1879.

Society and Religion in the Grand Duch of Lithuania: A Reprint of the 1754 Nieśwież Edition of Pełnia Pięknej Jak Księżyc, Łask Promieniami Świata Przyświecająca, wyd. M. Siekierski, Palo Alto, Berkeley 1985.

Uniackiâ cerkvy Vâlikaga Knâstva Litoŭskaga XVII st.: materyâly general'nyh vizitacyj, oprac. Dzanis V. Liseichykau, Minsk 2021.

Zapiski Iosifa, mitropolita Litovskogo, izdannye Imperatorskoj Akademiej nauk po zavešaniû avtora, t. 3, Sankt-Peterburg 1883.

Starodruki

Borowik Teodozy, *Historia, abo powieść zgodliwa, przez pewne podanie ludzi wiary godnych o obrazie Przczystej Panny Maryey Żyrowickim cudotwornym W. XL. w powiecie słonimskim, y o rozmaitych cudach, które się przy nim aż po dziś dzień dzieją*, Wilno 1622.

Dungowski Piotr Wagner, *Pełnia albo pełność dobrodzieystw Matki Boskiej w Obrazie Świerżneńskim*, [b.m.w.] 1650.

[Dungowski Piotr Wagner]: *Pełnia Pięknej jak Xiężyc, łask promieniami światu Przyświecająca. Albo Pełność nieograniczonych dobrodzieystw Matki Boskiej w Obrazie Świerżneńskim z dawna Cudami słynącej, niegdyś przez [...] Kanonika Smoleń. Plebana Świerzn. Światu pokazana; teraz z przydatkiem Drugiej Części z różnych Autentycznych dokumentów zebraney. Jaśnie Oświeconemu Xiążęciu Jegomości Michałowi Kazimierzowi Radziwiłłowi Na Ołyce, Nieswiżu y S. Państw: Rzym: Xiążęciu, Hrabu na Mirze. Krożach, Szydłowcu, Dubinkach, etc. etc. Wojewodzie Wileńsk: Hetmanowi W. W. X. Litt. Ofiarowana Y dla pomnożenia Honoru Matki Boskiej, dla zachęcenia do powinnego ku Jey Nabożeństwa, za dozwoleńiem Starszych powtore do druku podana*, Nieśwież 1754.

Paprocki Łukasz, *Łaski cudowne przy Kosciele Sierpskim Wniebowzięcia Pełney Łaski Bogarodzice Panny, w Woiewodztwie Płockim, Opisane a do Druku podane przez X. Łukasza Paprockiego Societatis Jesu Theologa [...] Ad maiorem Dei gloriam*, Be-

atissimae[que] Virginis Mariae Honorem, supra quam nihil nisi Deus, infraquam quicquid Deus non est, Warszawa 1652

Radziwiłł Albrycht Stanisław, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. 2, tłum. i oprac. A. Przyboś, R. Żelewski, Warszawa 1980.

Opracowania

Baranowski Andrzej Józef, *Koronacje wizerunków maryjnych w czasach baroku. Zjawisko kulturowe i artystyczne*, Warszawa 2003.

Bernatowicz Tadeusz, *Początki latynizacji architektury greckokatolickiej na Białorusi: cerkwie w Mirze i Nowym Świerżeniu*, „Roczniki Humanistyczne”, 47 (1999) z. 4, s. 129-142.

Błoński Jan J., „Zwycięstwo sławnej cudami w swoich obrazach...”: tradycje o cudownych ocaleniach miast południowo-wschodniej Rzeczypospolitej w czasie powstania Chmielnickiego, Toruń 2022.

Borkowska Małgorzata, *Radziwiłłówna, Krystyna (1598-1658)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 30, red. E. Rostworowski, Kraków-Wrocław 1987, s. 421.

Bosiacka Anna, *Religijność na Podlasiu w świetle ksiąg cudów z XVI-XVIII wieku*, Warszawa 2007.

Chomik Piotr, *Kult ikon Matki Bożej w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI-XVIII wieku*, Białystok 2003.

Dywan Tomasz, *Kształtowanie kultury prowincjonalnej w katolickich sanktuariach maryjnych na kresach południowo-wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, Łódź 2014.

Jaroszek Jan, *Aleksander Ludwik Radziwiłł*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 30, red. E. Rostworowski, Wrocław 1987, s. 150-155.

Karkucińska Wanda, *Anna z Sanguszków Radziwiłłowa (1676-1746): działalność gospodarcza i mecenat*, Warszawa 2000.

Kempa Tomasz, *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł „Sierotka” a Unia Brzeska*, „Czasy Nowozytnne”, 2 (1997) s. 47-63.

Kempa Tomasz, *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka (1549-1616), wojewoda wileński*, Warszawa 2000.

Liseichykau Dzanis. V., «Okrestikh” raba Bozhago Yezhefata»: praktika imyana recheniya v chest’ Iosafata Kuntsevicha kak marker samo-identyfikatsii uniatskoy Rusi VKL XVII-XVIII vv., w: *Religiya i rus’, XV-XVIII vv.*, red. A.V. Doronin, Moskwa 2020, s. 256-269.

Liseichykau Dzanis V., Wereda Dorota, *Attempts to raise the educational level of the Uniate clergy at the Basilian Seminary in Novy Sverzhen (1743-1833)*, „Historia i Świat”, 12 (2023) s. 255-272, <https://bibliotekanauki.pl/articles/36167984> (dostęp: 13.03.2025).

Lorens Beata, *Monaster bazyliński w Chełmie w XVII i XVIII wieku*, w: *Przywrócona pamięci: ikona Matki Boskiej Chełmskiej: ikonografia, kult, kontekst społeczny = Povernutainnebuttá : ikona Holms’koï Bogorodici : ikonografiâ, kul’t, suspil’nij kontekst*, red. A. Gil, M. Kalinowski, I. Skoczylas, Lublin-Lwów 2016, s. 299-326.

Mironowicz Antoni, *O początkach żyrowickiego sanktuarium*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 119 (2022) s. 281-311, <https://czasopisma.kul.pl/index.php/abmk/article/view/12411/13180> (dostęp: 13.03.2025).

Opisanie cerkvej i prihodov Minsko jeparhii, sostavlennoe po oficial’no zatrebrovannym ot pričovsvedeniâm, t. 9, Novogrudskij uезд, Minsk 1879.

- Pietrzak Jarosław, *Księżna dobrodziejka: Katarzyna z Sobieskich Radziwiłłowa (1634-1694)*, Warszawa 2016.
- Pietrzkiewicz Iwona, *Mundus librorum w Nieświeżu. Magnacka tożsamość a duchowość zakonna*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia”, 20 (2022) s. 36-50, <https://sbsp.uken.krakow.pl/article/view/10177/9273> (dostęp: 13.03.2025).
- Rachuba Andrzej, *Bogusław Jerzy Słuszka*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 39, red. H. Markiewicz, Warszawa-Kraków 2000, s. 137-140.
- Stojek-Sawicka Karolina, *Duszpasterstwo i opieka religijna na dworze Radziwiłłów nieświeskich w XVIII wieku*, „Nasza Przyszłość”, 105 (2006) s. 163-187.
- Stojek-Sawicka Karolina, *Fundacje dewocyjne Radziwiłłów nieświeskich w XVIII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 55 (2007) nr 1, s. 33-49.
- Stojek-Sawicka Karolina, „*Pro remedio animae*”: *fundacje mszalne Radziwiłłów nieświeskich w XVIII wieku*, „Przegląd Historyczny”, 99 (2008) nr 3, s. 411-427.
- Stojek-Sawicka Karolina, *Sakralne fundacje Radziwiłłów w XVIII w.*, w: *Czasy nowożytne: studia poświęcone pamięci prof. Władysława Eugeniusza Czaplińskiego w 100. rocznicę urodzin*, red. K. Matwijowski, Wrocław 2005, s. 163-177.
- Wereda Dorota, *Miejsca kultu maryjnego w litewskiej prowincji bazylianów w XVII-XVIII wieku*, „Saeculum Christianum”, 30 (2023) nr 2, s. 194-209, <https://czasopisma.uksw.edu.pl/index.php/sc/article/view/13504/11879> (dostęp: 13.03.2025).
- Wereda Dorota, *The Role of the Cult of Josaphat Kuntsevych in Biała Podlaska in Creating Intercultural Space*, „Historia i Świat”, 10 (2021) s. 253-268, <https://biblioteka-nauki.pl/articles/2074413> (dostęp: 13.03.2025).
- Wereda Dorota, *Zaangażowanie szlachty i magnaterii w tworzenie sanktuarium w Leśnej Podlaskiej*, „Szkice Podlaskie”, 19/20 (2013) s. 319-330.
- Wilk Szymon M., *Kulty pątnicze na terenie łacińskiej i unickiej diecezji chełmskiej w XVI-XVIII wieku w świetle ksiąg cudów*, Rzeszów 2023 [kps].
- Wiślicz Tomasz, „*Miejsca cudowne*” w Małopolsce w XVI-XVIII wieku, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 47 (1999) nr 3-4, s. 335-348.
- Witkowska Aleksandra, Nastalska Joanna, *Ku ozdobie i obronie Rzeczypospolitej. Maryjne miejsca święte w drukach staropolskich*, Lublin 2013.